

2-amaliy

O'quv faoliyatiga qiziqishlar undovchi motiv va motivatsiya

Darsning maqsadi: O'quv faoliyatiga qiziqishlar undovchi motiv va motivatsiyani o'rganish

Nazariy qism

Motivlar – didaktik jarayonining asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Harakatlantiruvchi motivlarni o'rganish, to'g'ri qo'llash va uni to'g'ri yo'naltirish pedagogik faoliyat mazmunining asosiy mohiyatini belgilaydi. Motiv va uning nazariy mazmun va mohiyati yuzasidan ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Ilmiy adabiyotlarda motivga turli ta'riflar keltirilgan bo'lib, ular quyidagicha: Motiv – 1) insonni o'qishga yoki muayyan harakatlarni bajarishga undovchi turli sabablar yig'indisi; 2) o'quvchining ma'lum ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq faoliyatga moyilligi. Motiv – insonni o'qishga yoki biror harakatlarni bajarishga undovchi turli sabablar yig'indisi. Salbiy motiv – bu majburlab o'qitish, lekin bunda o'quvchining o'qishga nisbatan qarshiligi hamma harakatlarimizni yo'qqa chiqaradi. Motiv – bu ma'lum ehtiyojlarni qondirish bilan bog'liq faoliyatga moyillik. Motivlar ta'limda samaradorlikka erishishning zarur shartidir. Psixologlarning asarlarida shunday holatlar ham mavjudki, ularda xulq motivatsiyasi muammolari shaxsning muhim xususiyatlarini tahlil qilish negizidan kelib chiqib qaraladi. Ushbu holat T. Olport asarlarida yaqqol ko'zga tashlanadi. Uningcha, eng muhim jihat bu inson xulqining o'zgarish sabablarini ochishdir. Shuning bilan birga mazkur vaziyatga olib keluvchi motivlar omillarini tekshirishlari ham alohida ahamiyatga ega ekanligini anglab yetish qiyin emas. O'quv faoliyati motivlari deganda o'quv faolligi namoyon bo'lishiga sabab bo'luvchi barcha omillar: ehtiyojlar, maqsadlar, ustanovkalar, burch hissi, qiziqishlar va boshqalar tushuniladi. G.Rozenfeld o'qish motivatsiyasining quyidagi omillarini ajratgan. 1. Ta'lim olish uchun o'qish, faoliyatdan qoniqmaslik yoki o'rganilayotgan fanga qiziqmaslik. 2. Ma'lum qiziqishlarsiz o'qish. 3. Ijtimoiy identifikatsiya uchun o'qish. 4. Muvaffaqiyatga erishish yoki muvaffaqiyatsizlikdan qochish uchun o'qish. 5. Majburlab yoki qo'rqqanidan o'qish. 6. Umum qabul qilingan me'yorlarga yoki axloqiy majburiyatlarga asoslangan o'qish. 7. Hayotda maqsadga erishish uchun ta'lim olish. 8. Ijtimoiy maqsadlarga, talablarga va qadriyatlarga asoslangan ta'lim. E. Torndayk o'quv jarayonini u yoki bu qo'zg'atuvchiga (stimulga) javob reaksiyasining holati bilan bog'liqligini, ya'ni ushbu reaksiya hamda vaziyat o'rtasidagi ma'lum aloqani o'rnatish bilan izohlanishini aytib o'tadi. Torndayk kishi o'zi xohlagan reaksiyaning takrorlanishiga nisbatan ro'yxushlikning hamda o'zi xohlagan reaksiyaga nisbatan bo'lgan moyillikning ta'sirini o'rganishga harakat qiladi. U bir xil sharoitda yuzaga kelgan jazolash omillari rag'batlantirish omillaridan ancha samarasiz va kuchsizdir, degan xulosaga keladi. Keyingi tadqiqotlarida esa, rag'batlantirish, umuman, jalb etish barcha aloqalarni saqlash va kuchaytirish salohiyatiga, jazolash esa tez-tez (lekin har doim ham emas) aloqalarni muayyandan noaniqlikka o'zgartirish xususiyatiga egaligini ta'kidlab o'tadi. Torndayk bolaning ijobiy o'quv motivatsiyasini uni jazolash orqali hosil qilib bo'lmasligini, bunday chora-tadbirlar bolada faqatgina salbiy motivatsiyani

vujudga keltirishini e'tirof etgan. O'z tadqiqotlaridan kelib chiqib, Torndayk real inson turli rejadagi o'z ehtiyojlari hamda talablari orqali amalga oshiradigan, uzoq vaqt davom etadigan jarayon hisoblangan o'quv faoliyatiga aloqador bo'lgan umumiy ko'rinishdagi xulosalarga keladi va bu xulosalar, motivlashtirish nuqtai nazaridan qaranganda, mustahkamlashning alohida bitta tizimiga sig'maydi.

J.Bruner o'qish motivlari masalasiga Torndaykdan boshqacharoq yondashadi. U o'zining "O'quv jarayoni" nomli kitobida o'quvchining real, yetarli darajada uzoq davom etadigan o'qish jarayoni tufayli tug'iladigan amaliy va nazariy muammolarini e'tirof etgan. J. Bruner faqat o'qishni motivatsiyalash, ya'ni har doim ham o'qish jarayoniga undovchi, anglangan omillar haqidagina emas, shu bilan birga, o'quvchining motivlari haqida ham fikr yuritadi. Garchi uning fikrlari umumiy xarakterda bo'lsa ham, ulardagi ayrim yo'nalishlar diqqatga sazovordir. Bu, birinchi navbatda, o'qish jarayonida bilish xarakteridagi motivlarning ahamiyati va yangi narsani bilishdan paydo bo'ladigan ichki qanoat hissi, himoya masalalarining qo'yilishidir. Shuni e'tirof etish kerakki, ushbu ichki qanoat hissi keyinchalik bilim olishga yo'naltirilgan ijobiy motivatsiya bilan uyg'unlashib ketadi. E. Deki ichki motivlarni tug'ma, inson tug'ilishiga xos bo'lgan motivlar deb ta'riflaydi. Uning fikricha, hamma insonlar o'zini-o'zi baholashga nisbatan differensiallashmagan zaruriyat bilan tug'iladilar. O'quvchi imkoniyatlarini aniqlash va ularni yuzaga chiqarishdagi samaradorlik o'qituvchining ustaligiga, uning vaqtida yordamga kelishi, o'quvchi bilan hamkorlik munosabatini o'rnatish mahoratiga bog'liq. D.N.Uznadze boshlang'ich ta'limning bosh vazifasi bolaning ichki kuchlari va imkoniyatlari rivojlanishi uchun sharoit yaratib berishdan iborat, deb hisoblaydi. Tahsildagi asosiy narsa ta'lim berilayotgan predmetdan ko'ra ko'proq ushbu jarayonda faollashadigan kuchlarning rivojlanishiga bog'liq. Motivlar ehtiyojga undaydigan stimulga asosan tashqi va ichki motivlarga ajratiladi. Shaxsning axloqiyliigi, yo'nalganligiga bog'liq ravishda: shaxsiy va jamoa motivlari, g'oyaviy va axloqiy motivlarni ajratish mumkin. Shunday qilib, ko'p hollarda motivlar faoliyatga undovchi kuch sifatida baholanadi. Motivlarni tasniflashda keng tarqalgan yo'nalish bu - vaqtni hisobga olishdir. Unga ko'ra: vaziyatli va doimiy namoyon bo'luvchi motivlarni, qisqa muddatli va barqaror motivlarni ajratish mumkin. Motivning tuzilishiga ko'ra: dastlabki – mavhum maqsad mavjud motivlar, ikkinchi – aniq maqsad mavjud motivlarga ajratilgan. I.A.Vasilev va M.Sh.Magomed-Eminovning kitobida: umumlashtirilgan barqaror motivlar (muvaffaqiyatsizlikdan qochish va muvaffaqiyatga intilish motivlari), aniq barqaror motivlar (aniq kasbiy faoliyatdagi faollik), umumiy beqaror motivlar va aniq beqaror motivlarga (aniq qisqa muddatli maqsadlari mavjud) ajratilgan. Respublikamizda hozirgi kunda o'qish faoliyatidagi motivlar muammolarini o'rganishga qaratilgan tadqiqot ishlarini olib borilmoqda. Masalan M.G.Davletshin, E. G'oziev, G'.B.Shoumarov, V.A.Tokareva R.I.Sunnatova, A.A.Fayzullaev, A.K.Saitova, E.Z.Usmonova, M.Rasulova, F.I.Haydarov kabi psixolog olimlar ta'lim jarayonida o'qish motivlarini o'rganishga oid ko'plab ilmiy tadqiqot ishlarini olib bormoqdalar. E. G'oziev o'z tadqiqotlarida mustaqil tafakkurning rivojlanishi, bilish jarayonining qiziqarli tashkil etilishi o'quvchilar faoliyatida yangi muvaffaqiyatlarga erishishning ijodiy manbai ekanligini aytib

o'tadi. Olim o'quv faoliyatini boshqarishning diagnostik metodini ishlab chiqib, psixologiya fanining kam o'rganilgan sohalaridan biri bo'lgan o'qish faoliyatini boshqarish muammosining nazariy va amaliy, emperik tomonlarini yoritib berdi. V.Karimova motiv motivatsiyaga nisbatan aniqroq, torroq tushuncha hisoblanib, u shaxsdagi u yoki bu xulq-atvorga nisbatan turgan moyillik, hozirlikni tushuntirib beruvchi sababni nazarda tutadi. V.A.Tokarevaning tadqiqotlarida o'quvchilar o'quv faoliyati motivlarini o'rganishga katta e'tibor beriladi. Uning fikricha, o'qish motivlari o'zgarishi uchun yasama vaziyat va sharoitlar zarur emas, bularning barchasi kundalik hayotda va ta'lim jarayonida shakllanadi. A.A.Fayzullaev motivatsion jarayonni bosqichma-bosqich tahlil qiladi. Bu bosqichlar quyidagilar: 1- qo'zg'alishning anglanishi; 2 – motivning qabul qilinishi; 3 – motivning hayotga tatbiq qilinishi; 4 – motivning mustahkamlanishi; 5 - qo'zg'alishning faollashuvi. Birinchi bosqich qo'zg'alishning paydo bo'lishi va anglanishi. Qo'zg'alishning to'liq anglanishi qo'zg'atishni qanday predmet chaqirganligini anglash bilan hamda mazkur harakatni amalga oshirish usullari va natijasini tushunib yetish bilan belgilanadi. Ikkinchi bosqich motivning qabul qilinishi. Muallif buni qo'zg'alishning ichki jihatdan qabul qilinishi bilan tushuntiradi. Bu bosqichda odam o'zining axloqiy prinsiplari, qadriyatlari va boshqalarni tahlil qilib ko'rib, paydo bo'lgan ehtiyoj, mayl va uning hayoti uchun naqadar muhimligi, ularni qondirish kerakmi - yo'qligi to'g'risida qaror qabul qiladi. Uchinchi bosqich bu motivning amalga oshirilish bosqichi bo'lib, bu jarayon davomida konkret vaziyatlarga va motivning bajarilishiga bog'liq holda motivning psixologik mazmuni o'zgarishi mumkin. To'rtinchi bosqich motivning mustahkamlanishi hisoblanib, bu bosqich natijasida motiv xarakter belgisiga aylanadi. So'nggi bosqich potensial qo'zg'alishning faollashuvi bo'lib, bu holatda xarakterning ma'lum belgisi anglangan va anglanmagan holda yuzaga chiqadi. E.Z.Usmonova o'zining tadqiqot ishlarida ikki asosiy motivatsiya toifasini ko'rsatib o'tgan: muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi tashqi motivatsiyaga, bilish motivatsiyasini esa ichki motivatsiyaga mansub, deydi. Biz tadqiqotimizda maktab o'quvchilarida yetakchi hisoblanmish o'qish faoliyati motivlarini o'rganishga harakat qildik. Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, psixologlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijasiga ko'ra o'quv motivlari ehtiyojlar nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Demak, har qanday motivlarning asosida shaxsning ehtiyojlari yotadi, ya'ni shaxsda avval u yoki bu ehtiyojlar bo'ladi va aynan ularning tabiat va zaruriyatiga bog'liq tarzda xulq motivlari namoyon bo'ladi.